

מגמות וכיוונים בעיצוב דמותו של רבי עקיבא במדרש

מרים וייטמן

מבוא

מתודה של אנלוגיה בין סיפורים מקראיים או בין דמויות מקראיות כמפתח לפרשנות מקראית מחודשת הפכה נפוצה לאחרונה במחקר המקראי-ספרותי. על פי מתודה זו יוצר הכתוב זיקה בין שני סיפורים מקראיים או בין שתי דמויות מקראיות באמצעות נקודות דמיון גלויות או סמויות מתחומי הלשון והסגנון ומתחומי התוכן. באמצעות האנלוגיה לסיפור מקביל מואר כל סיפור באור חדש ומקבל ממד פרשנותי נוסף. שיטה פרשנית זו מקורה כבר במדרשי חז"ל, והשוואות מסוג זה הוצעו גם על ידי הוגים ופרשנים לאורך הדורות בספרות הפרשנית, ההגותית, הקבלית והחסידיית. אך עד לעת האחרונה לא זכתה תופעה זו לתשומת לב רבה בעולם המחקר, ורק משהתרחב בדורות האחרונים העיסוק בניתוח ספרותי של התנ"ך הולך ומתפשט העיון באנלוגיות פנים-מקראיות אלו ובחיפוש אחר משמעותן.¹

המאמר יאמץ פרדיגמה זו לשם השוואה בין דמות מקראית לדמות תנאית. הפער הסגנוני בין לשון מקרא ללשון חכמים אינו מאפשר הקבלה מילולית של ביטויים וסגנונות כתיבה, ולכן יתרכז המחקר בזיקות תוכן על פני מנעד רחב שבין הגלוי והחשוף לבין הסמוי יותר מן העין. באמצעות מתודה זו ישווה המאמר בין סיפורי יעקב אבינו בספר בראשית לסיפורי רבי עקיבא בתלמודים ובמדרשים במגמה להוכיח שעיצוב דמותו של רבי עקיבא במדרשים השונים נעשה בהשפעת דמותו של יעקב, כדי ליצור אנלוגיה מכוונת בין שתי דמויות ענק אלו.

בנוסף להבדלים בין משלבי הלשון שסיפור חיי יעקב וסיפור חיי רבי עקיבא כתובים בהם קיימים לפחות שלושה הבדלים מהותיים נוספים בין מקורות הסיפורים, ואלה מקשים על ההשוואה ביניהם: הבדלים כרונולוגיים של פער בן אלפי שנים בין תקופות ההתרחשות של האירועים ופער בן אלפי שנים בין זמני כתיבתם, הבדלים סגנוניים בין סיפור רצוף (בראשית כה, יט - נ, כא) לבין עשרות סיפורים קצרים המפוזרים בתלמודים ובמדרשים,² וכמובן הבדלים ברמות הקדושה בין תורה לבין ספרות חז"ל. אך למרות מרחק הזמן ולמרות מרחק המרחב הטקסטואלי ששתי דמויות אלו נטועות בו, המדרשים השונים המתארים את חייו של רבי עקיבא מקבילים באופן מפתיע לקורות חייו של יעקב אבינו ויוצרים מארג

1 ראה לדוגמה (על פי סדר פרסום הדברים): ז' וייטמן, "הבריאה החדשה", עלון שבות, 78 (תש"ס), עמ' 27-38; מ' גרסיאל, ספר שמואל א' - עיון ספרותי במערכי השוואה, באנאלוגיות ובמקבילות, רמת גן 1983; י' זקוביץ, מקראות בארץ המראות, תל אביב 1995; י' זקוביץ, דוד - מרועה למשיח, ירושלים תשנ"ז, פרק 6 - "נשות דוד במראה"; א' בוק, מקבילות נפגשות, אלון שבות תשס"ו.

2 כמאה וארבעים מקורות על תולדות חייו של רבי עקיבא בתלמודים ובמדרשים וכארבע מאות היגדים שלו בהלכה ובמדרש. איסוף ומיון של כל ספרות חז"ל על רבי עקיבא ושל רבי עקיבא מצוי בספרו של ש' ספראי, ר' עקיבא בן יוסף: חייו ומשנתו; פרקי הלכה ואגדה, ירושלים תשל"א (להלן: ספראי, ר' עקיבא).

מופלא של קשרים גלויים וסמויים בין שתי דמויות אלו. בחקר מוכוון על פי מתודה זו מתגלות עוד ועוד הקבלות ונקודות דמיון בין דמותו של יעקב אבינו לבין דמותו של רבי עקיבא, וסיפורי חייהם מזכירים ומהדהדים זה את זה בנקודות רבות ובצמתים שונים של חייהם. אף שמו של רבי עקיבא מורכב מאותיות השם יעקב, בתוספת סיומת של האות א (כך בתלמוד בבלי) או של האות ה (כך בדרך כלל בתלמוד ירושלמי). שני השמות אף גורים כנראה מאותו השורש, אך לעומת שמו של יעקב אשר מנומק, כמו שמות מקראיים רבים, בתורה - **וַאֲחֵרֵי כֵן יָצָא אָחִיו וַיֵּדוּ אֶתְּוֹת בַּעֲקֵב עֲשׂו וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב** (בראשית כה, כו), אין הסבר לשמו של רבי עקיבא, בדומה לכל השמות התנאיים שאינם נדרשים.

דומה שהמדרשים מעצבים את דמותו של רבי עקיבא על פי דמותו של יעקב, תוך שהם מבקשים לרמוז לזיקות ברורות בין שתי הדמויות. נקודות הדמיון בין שתי דמויות הענק מתבררות ומתעצמות ככל שמעמיקים בהן, כאשר מתוך קווי הדמיון הנוצרים ומתגבשים - עולים ומתעצבים גם הבדלים מעניינים. זיקות אלו בין שני האישים קוראות, כמובן, לבדיקת המשמעויות העולות מתוכן - הן בנקודות הדמיון שביניהן והן בנקודות השוני המתעצבות מתוך נקודות הדמיון.³

ולא עוד, אלא שהקשרים בין שתי דמויות אלו, כפי שהם מתגלים בחקר הספרותי הנגלה, באים לידי ביטוי גם בתורת הסוד, כאשר שני מישורים אלו, תורת הנגלה ותורת הסוד, אחוזים ופתוחים זה בזה ומאירים מחדש זה את זה, כפי שיתברר בסופו של המאמר.

א. ראשית דרכו של רבי עקיבא בתורה - אישה וצאן, באר ואבן

העיצוב המדרשי של תיאור דרכו של רבי עקיבא לתורה מקביל בנקודות רבות לתיאור התורה את בניית ביתו של יעקב ומשפחתו.

שתי מסורות על תחילת דרכו של רבי עקיבא בתורה קיימות בדברי חז"ל. על פי המסורת האחת (כתובת סב ע"ב - סג ע"א ונדרים נ ע"א) נישא רבי עקיבא לבת כלבא שבוע, והיא אשר יזמה את יציאתו מן הבית ללמוד תורה. על פי המסורת השנייה (אבות דרבי נתן נוסח א, ו, ומדרש דומה באבות דרבי נתן נוסח ב, יב) ראה רבי עקיבא מי באר החוקקים את האבן ובעקבות כך הגיע לתובנה שביכולתו ללמוד תורה, שכן אם המים חוקקים אבן - קל וחומר שהתורה תרכך את לבו ותחדור אל לבו. בעקבות מחשבות אלו יצא ללמוד עם בנו הקטן אל"ף ב"ת, והמשיך ללמוד תורה בבית המדרש.

המדרשים השונים נטועים במקורות חז"ל בהקשרים שונים, ובהתאם לכך הדגש השונה שבכל אחד מהם. הגמרא במסכת כתובות דנה בשאלה העקרונית של עזיבת תלמידי חכמים את ביתם לשם לימוד תורה. הגמרא מביאה סיפורים מספר על תלמידי חכמים שנהגו כך, כשבחלק מן הסיפורים סוף המעשה הנו טרגי, ובחלקם, כגון בסיפור רבי עקיבא, המעשה מסתיים בטוב. הגמרא במסכת נדרים מספרת על תלמידי חכמים עניים ועל תלמידי חכמים עניים אחרים שהתעשרו, ובמסגרת זו מספרת על עוניים של רבי עקיבא ואשתו במתבן, ועל עושרו של רבי עקיבא באחריתו. באבות דרבי נתן מובא סיפורו של רבי עקיבא בין כמה סיפורים המובאים בפירוש המשנה "הוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את

3 מחקרים ראשוניים בכיוון זה נעשו בהשוואת פרשות נישואיהם של יעקב אבינו ורבי עקיבא, ראה: ד' בוירין, הבשר שברוח, תל אביב 1999, עמ' 156; א"מ רוזנברג, "המסכה הרומנטית של סיפור דידקטי: עיון באגדת חז"ל על נישואי ר' עקיבא ובת כלבא שבוע", מסכת, י (תשע"א), עמ' 11-54. מחקרים אלו עוסקים בהשוואת פרשות נישואיהם של יעקב אבינו ושל רבי עקיבא, ואינם עומדים על מכלול הצדדים הדומים לאורך כל חייהן של שתי דמויות אלו, ומשמעותם.

דבריהם" על תלמידי חכמים שהחלו את דרכם כעמי ארצות. שלושה מדרשים אלו מתחלקים באופן ברור לשתי מסורות - אישה וצאן מזה, ובאר ומים מזה.⁴

המשותף לשתי מסורות אלו בדבר תחילתו של רבי עקיבא בתורה הנו תיאור מוצאו החברתי-כלכלי הנמוך של רבי עקיבא ותיאור תחילת דרכו בלימוד תורה בגיל מבוגר, אולם רב המפריד בין שתי מסורות אלו, ולכאורה קשה ליישבן זו עם זו.

שתי גישות קיימות ביישוב מקורות אלו, וברצוני להציע גישה שלישית. הגישה המקורית רואה במדרשים אלו שתי מסורות שונות, מסורות המנותקות זו מזו ושאינן מתיישבות זו עם זו. המסורת הבבליית תולה באשתו של רבי עקיבא את הליכתו ללמוד תורה, והמסורת הארץ-ישראלית תולה זאת ברבי עקיבא עצמו שהגיע לכך כאשר היה כבר אב לבן.⁵

הגישה המסורתית מגבשת את המקורות כולם לכלל סיפור ביוגרפי רציף, ואף זאת בשתי דרכים שונות זו מזו. יש הרואים את שני המקורות כמקורות רצופים - בן היה לו לרבי עקיבא מאישה קודמת, עמו החל ללמוד תורה, ורק אחר כך נשא לאישה את בת כלבא שבוע כאישה שנייה, ובהשפעתה יצא ללמוד תורה ברמה גבוהה יותר - מחוץ לבית,⁶ ויש היוצרים את הסיפור הרציף על ידי הכנסת הסיפור של המדרש האחד בין שני חלקיו של המדרש האחר - בת כלבא שבוע התנתה את נישואיה עמו בהליכתו ללמוד תורה, אך ביצוע ההבטחה להליכתו לבית המדרש נדחה עד לאחר שנולד בנם וגדל.⁷

בדרך אחרת אני מבקשת לראות את שני המדרשים המופרדים זה מזה כמבטאים שתי אמירות שונות ביחס ללימוד התורה של רבי עקיבא, שתי אמירות המביעות מניעים שונים של רבי עקיבא לאותו מעשה. מעבר למדרש על בת כלבא שבוע אשר יזמה את יציאתו של רבי עקיבא ללמוד תורה, קיים המדרש הרואה את תחילת לימוד התורה של רבי עקיבא כנביעה פנימית מלבו הוא, נביעה כנביעת מי הבאר. רבי עקיבא עצמו ראה אבנים שוחקות מים, למד קל וחומר בעצמו והחליט בעצמו ללמוד תורה. המדרש על בת כלבא שבוע ששלחה את בעלה ללמוד תורה מבטא דחף חיצוני ללימוד תורה, ואילו המדרש על הלימוד מן הבאר מבטא דחף פנימי ללימוד התורה, ושני הכיוונים היו בו ברבי עקיבא. מטרת כל אחד מן המדרשים איננה לספר את הסיפור השלם, אלא לספר את אחד המניעים להליכתו של רועה הצאן עם

4 למרות הדמיון בין שני המקורות בגמרא (כתובות סב ע"ב - סג ע"א וגדרים נ ע"א) המתארים את פגישת רבי עקיבא ובת כלבא שבוע ואת חייהם, קיימים ביניהם כמה הבדלים משמעותיים. השוואה מדויקת בין שני המקורות וניסיון להתחקות אחר מקור השינויים ומשמעותם ראה: S. Friedman, "A Good Story Deserves Retelling: The Unfolding of the Akiva Legend", *JSIJ*, 3 (2004), pp. 55-93 (במרשתת: www.biu.ac.il/JS/JSIJ/3-2004/Fried, להלן: פרידמן, סיפור טוב); ע' ישראל, "קידושין, נישואין ותלמוד תורה", אסופות, א (תש"ע-תשע"א), עמ' 94-104.

5 ספרא, ר' עקיבא, עמ' 9-33; ח' קולין, ראש לחכמים, תל אביב תש"ס, עמ' 30-31; ח' לורברבוים, "רבי עקיבא ואשתו - היבטים של תבנית הגיבור", דברי הקונגרס היהודי למדעי היהדות, 13 (2001) (במרשתת: www.lekhet.com/data/articles/003-000-015_000.pdf); א' שגן, "שלוש נשותיו של רבי עקיבא", מסכת, ב (תשס"ד), עמ' 11-25 (בהערה 1 במאמר - ביבליוגרפיה, מוערת בחלקה, על סיפורי רבי עקיבא; להלן: שגן, שלוש נשותיו); ב' לאו, חכמים ב, ירושלים 2007, עמ' 181-185. לאחרונה נקטה דרך זו גם ברומן בדיוני היסטורי על חייו של רבי עקיבא - י' ברנדס, הפרדס של עקיבא, ישראל 2012.

6 א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 989 (להלן: היימן, תולדות תנאים ואמוראים); ד' אידר, "אמנות הסיפור היהודית-פרסית בימי הביניים: עיון בסיפור ר' עקיבא ורחל בשני כתבי יד מן המאה ה-14 ומן המאה ה-16", *JSIJ*, 9 (2010), עמ' 101-121 (במרשתת: www.biu.ac.il/js/JSIJ/9-2010/Eydar.doc).

7 א' הנקין, "צמיחתו של ר' עקיבא - הסיפור השלם", עלוני ממרא, 123 (תשע"א), עמ' 33-48 (בהערה 7 - הפניה למקורות נוספים העוסקים באיחוד מדרשי רבי עקיבא לכלל סיפור מונוגרפי מובנה).

הארץ לבית המדרש. הצירוף המעשי של שתי המסורות המנוגדות אינו מעניינו של המדרש, אלא קיומם הרעיוני של המניעים השונים בדרכו של רבי עקיבא לתורה, ואולי בלב כל האדם. המאחד את שני הכיוונים האלו בדרכו של רבי עקיבא לתורה הוא היותם בנויים שניהם על תיאור המפגש של יעקב עם רחל (בראשית כט, א-כח), כאשר כל כיוון מדרשי מפתח מוטיבים אחרים הכלולים בתיאור מפגש זה – באר, מים ואבן – מזה, כתיאור מדרשי מטפורי של נביעה פנימית, ואישה וצאן – מזה, כתיאור מדרשי מטפורי של השפעה חיצונית.

רבי עקיבא רעיא דבן כלבא שבוע הוה, הזיתיה ברתיה דהוה צניע ומעלי, אמרה ליה: אי מקדשנא לך אזלת לבי רב? אמר לה: אין. איקדשא ליה בצניעה ושדרתיה. שמע אבוה, אפקה מביתיה, אדרה הנאה מנכסיה. אזיל יתיב תרי סרי שנין בבי רב (כתובות סב ע"ב). תרגום⁸: רבי עקיבא רועה של בנו של כלבא שבוע היה, ראתה אותו בתו של כלבא שבוע שהוא צנוע ומעולה, אמרה לו: אם אתקדש לך, תלך לבית הרב ללמוד? אמר לה: כן. התקדשה לו בצניעה, ושלחה אותו ללמוד. שמע אביה, הוציאה מביתו, הדיר אותה הנאה מנכסיו. הלך (רבי עקיבא) וישב שתיים עשרה שנים בבית הרב.

הן יעקב והן רבי עקיבא היו רועי צאן. שניהם רעו את צאן חותנם לפני נישואיהם – יעקב רעה את צאן לבן ועקיבא רעה את צאנו של בן כלבא שבוע.⁹ על רקע רעיית הצאן פגש יעקב את רחל ופגש עקיבא את אשתו. הן יעקב והן עקיבא הכירו את בת זוגם באופן בלתי אמצעי, ובשני המקרים לא ההורים היו אלו אשר יזמו את הנישואין, אלא אחד מבני הזוג. הן יעקב והן רבי עקיבא נישאו לרחל. שמה של רחל אשת רבי עקיבא מוזכר במקור אחד בלבד:

עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם [תורה] והם אומרים מפני שעניים היינו – אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפינו – אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות אלא שפרנסתם רחל אשתו¹⁰ (אבות דרבי נתן נוסח א, 1).¹¹

ייתכן ששמה של אשת רבי עקיבא רמוז גם בהמשך הגמרא במסכת כתובות. הגמרא שם מספרת על בתו

- 8 כל התרגומים של מקורות מתוך התלמוד הבבלי במאמר הנם תרגומי הרב שטיינולץ בגמרא שבפירושו: ע' אבן-ישראל שטיינולץ, תלמוד בבלי, ירושלים תשמ"ח-תשס"א.
- 9 על פי הגמרא במסכת כתובות רעה רבי עקיבא את צאנו של בנו של כלבא שבוע. מלשון הגמרא לא ברור אם הבת שהתקדשה לרבי עקיבא הנה בתו של בן כלבא שבוע או בתו של כלבא שבוע. במדרש המקביל במסכת נדרים נ ע"א קיימות שתי גרסאות – "ברתיה דכלבא שבוע" או "ברתיה דבר דכלבא שבוע". חוקרים מתלבטים בהתאמה שבין הכרונולוגיה של תקופת החורבן ותקופת יבנה לבין המדרש על נישואי רבי עקיבא לבת כלבא שבוע, ואף מטילים בשל כך ספק בהתרחשותו של האירוע המדרשי, ראה ספראי, ר' עקיבא, עמ' 11–12. המסורת "ברתיה דבר דכלבא שבוע" פותרת לכאורה קושי כרונולוגי זה.
- 10 על הנוסחים השונים של ארבע המילים האחרונות במקור המצוטט ראה מ' קיסטר, עיונים באבות דר' נתן: נוסח, עריכה ופרשנות, ירושלים תשנ"ח, עמ' 49.
- 11 אף על פי שהשם רחל כשמה של אשת רבי עקיבא אינו מופיע כלל במדרשים המתארים את נישואיו של רבי עקיבא עם בת כלבא שבוע, נשתגר שמה דווקא עם סיפורים אלו. אולי המקור לעירוב המדרשים הוא בספר האגדה אשר לכאורה מביא מדרשים ומתרגמם ומקצרים, אך לעתים גם מעבד אותם בלי שהקורא מודע לכך: "ר' עקיבא רועה של כלבא שבוע היה. ראתה רחל בתו של כלבא שבוע שהוא צנוע ומעולה". ח"נ ביאליק ו"ח רבניצקי, ספר האגדה, תל אביב תשל"ג, עמ' קעט.

של רבי עקיבא שנהגה אף היא כמו אמה, ושלחה את בעלה ללמוד תורה. על מעשה זה נאמר בגמרא:

רחילא בתר רחילא אזלא, כעובדי אמה כך עובדי ברתא (כתובות סג ע"א).
תרגום: רחל אחר רחל הולכת, כמעשי האם כך מעשי בתה.

ייתכן שהביטוי "רחילא בתר רחילא אזלא" אינו מתייחס אך לתופעת העדריות של הצאן אלא רומז גם לשם אמה של בת רבי עקיבא.¹²

אביה של רחל היה בשני המקרים אדם בעל רכוש שניסה לעכב או למנוע את הנישואים הללו, אולם בשני המקרים לא הצליח בכך בשל רצונו הנחוש של אחד מבני הזוג, לפחות: יעקב אשר נכון היה לעבוד שבע שנים נוספות כדי לשאת את רחל, רחל אשר נשאה את הדרתה מנכסי אביה ובלבד שתינשא לעקיבא, ועקיבא שהלך ללמוד תורה על מנת לקיים את התנאי שהציבה רחל לנישואיה עמו.

גם לאחר הנישואין נמשכו היחסים העכורים בין אביה של רחל לבני הזוג, ובשני המקרים - על רקע כספי. רחל ולא מעידות: "הלווא נקריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאלכל גם אכול את כספנו" (בראשית לא, טו), וכלבא שבוע הדיר את רחל מנכסיו (כתובות סב ע"ב ונדרים נ ע"א). אולם בסופו של דבר חל פיוס בין החותן לבני הזוג. אצל יעקב ורחל - "ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה" (בראשית לא, מד), ואצל רבי עקיבא ורחל:

אתא ואיתשיל על נידריה ואשתריי, ואישתרי (נדרים שם, וביתר הרחבה - כתובות שם).
תרגום: בא ונשאל על נדרו להתירו, והותר.

יעקב ורחל המתינו שבע שנים לנישואיהם, ולאחר נישואיהם עבר עליהם עוד פרק זמן זהה של שבע שנים נוספות עד שיעקב סיים לשלם את חובו תמורת נישואיהם. כך הלך רבי עקיבא ללמוד תורה ונפרד מרחל למשך שתיים עשרה שנים, ולאחר מכן לפרק זמן זהה של שתיים עשרה שנים נוספות. בין שני פרקי זמן אלו טען אדם שלישי בגנות חיי נישואין אלו, ודבריו הם אלו שהביאו לפרק הזמן הזהה הנוסף. לבן טען: "לא יעשה בן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה" (בראשית כט, כו), לכן נאלץ יעקב לעבוד שבע שנים נוספות לאחר נישואיו עם רחל, ואילו רבי עקיבא, כשהיה בדרכו חזרה לביתו לאחר שתיים עשרה שנות לימוד תורה:

שמע מן אחורי ביתה דקאמר לה חד רשע לדביתהו... שבקך ארמלות חיות כולהון שנין! אמרה ליה: אי צאית לדילי, ליהוי תרתי סרי שנין אחרנייתא. אמר: הואיל ויהבת לי רשותא איהדר לאחורי. הדר אזל הוה תרתי סרי שני אחרנייתא (נדרים נ ע"א).

תרגום: שמע מאחורי ביתו שאומר לה רשע אחד לאשתו: הניח אותך כאלמנה בחייו כל השנים הללו. אמרה לו: אם הוא שומע לי, יהיה שם עוד שתיים עשרה שנים אחרות. אמר: הואיל ונתנה לי רשות, אחזור לאחורי. חזר והלך והיה שתיים עשרה שנים אחרות.

וכמו יעקב שנשא כמה נשים על רחל אשתו, כך הייתה גם לרבי עקיבא לפי אחד המקורות אישה נוספת על אשתו רחל:

12 הביטוי "כעובדי אמה כך עובדי ברתא" הנו ציטוט מדויק מתוך התרגום לפסוק "הנה כל המשל עליך ימשל לאמר קאמרה בתה" (יחזקאל טז, מד), ראה פרידמן, סיפור טוב, עמ' 55-93.

רבי עקיבא ראה אשת טורנוסרופוס הרשע... דעתידה דמגיירא, ונסיב לה (עבודה זרה כ ע"א).
תרגום: רבי עקיבא ראה אשת טורנוסרופוס הרשע... שעתידה להתגייר, ונשאה.¹³

לעומת מדרשים אלו במסכת כתובות ובמסכת נדרים מצינו, כאמור, באבות דרבי נתן סיפור שונה לחלוטין על תחילת דרכו של רבי עקיבא בתורה, וגם הוא מבוסס על סיפור פגישתם של יעקב ורחל.

מה היה תחלתו של ר' עקיבא? אמרו בן ארבעים שנה היה ולא שנה כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר אמר מי חקק אבן זו? אמרו לו המים שתדיר נופלים עליה בכל יום. אמרו לו עקיבא אי אתה קורא "אבנים שחקו מים" (איוב יד, יט)? מיד היה רבי עקיבא דן קל וחומר בעצמו: מה רך פסל את הקשה, דברי תורה שקשין כברזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשר ודם. מיד חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו אצל מלמדי תינוקות. א"ל רבי למדני תורה. אחז רבי עקיבא בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה... היה לומד והולך עד שלמד כל התורה כולה (אבות דרבי נתן נוסח א, ו, ומדרש דומה באבות דרבי נתן נוסח ב, יב).

המפגש הראשון של יעקב ורחל התרחש ליד הבאר, מפגש שהביא לנישואיהם. כך התרחש המפגש הראשון של רבי עקיבא עם התורה - מפגש שהביאו ללימוד תורה ולמפנה חד בדרכו - על יד הבאר. בשני המפגשים הללו קיימים אותם מרכיבים של מים, באר ואבן. יעקב גלל את האבן מעל הבאר כדי להשקות את צאן רחל במים, ועקיבא החל ללמוד תורה לאחר שראה את מי הבאר חוקקות את האבן, ונשא קל וחומר בעצמו על תוצאת כוח ההתמדה של טפטוף המים טיפה אחר טיפה, יום אחר יום, עד לשחיקת האבן. ייתכן שהבאר מסמלת בחייהם של יעקב ושל רבי עקיבא את הנביעה ואת העשייה, והאבן מרמזת על הקשיים שילוו את העשייה לאורך כל הדרך.

בהמשך המדרש באבות דרבי נתן נזכרת רחל אשת רבי עקיבא, אבל לא מסופר שהיא זו ששלחה אותו ללמוד תורה. בהמשך המדרש מסופר אף על כלבא שבוע, אך הוא איננו מקושר כלל לסיפור חייו של רבי עקיבא, כך שאין המסורת האחת מתייחסת לרעותה.

בשני המדרשים המפתחים בשתי דרכים שונות את סיפור המפגש של יעקב עם רחל על יד הבאר קיים תיאור של שינוי גדול שחל במצבו הכלכלי של רבי עקיבא, כאשר בנקודה זו מתייחסים המדרשים זה אל זה ומשלימים זה את זה, וגם בנקודה זו הם מקבילים לתיאור חיי יעקב.

יעקב עבר מהפך כלכלי מעוני לעושר: "בְּמִקְלֵי עֲבָרְתִי אֶת הַיָּרְדֵן הִזֵּה וְעָתָה הֵייתִי לְשָׁנֵי מַחְנוֹת" (בראשית לב, יא). גם רבי עקיבא עבר מהפך כלכלי מקצה לקצה - מעוני קיצוני שהפך לסמל ועד לעושר בלתי מצוי. על פי המסורת האחת חי רבי עקיבא אחר נישואיו במתבן בחוסר כול:

ר' עקיבא איתקדשת ליה ברתיה דכלבא שבוע, שמעו כלבא שבוע אדרה הנאה מכל נכסיה, אזלא ואיתנסיבה ליה. בסיתוא הוה גנו בי תיבנא, הוה קא מנקיט ליה תיבנא מן מזייה... אתא אליהו אידמי להון כאנשא וקא קרי אבבא, אמר להו: הבו לי פורתא דתיבנא, דילדת אתתי ולית לי מידעם לאגונה. אמר לה ר' עקיבא לאנתתיה: חזי גברא דאפילו תיבנא לא אית ליה (נדרים נ ע"א).
תרגום: רבי עקיבא התקדשה לו בתו של כלבא שבוע, שמעו זאת כלבא שבוע הדירה הנאה מכל נכסיו,

13 על נישואיו של רבי עקיבא עם אשת טורנוסרופוס ראה: ל' לנדאו, "רבי עקיבא והמטרוניאה - בין קריאה צמודה לגישה גנטית", דפים למחקר בספרות, 7 (תשנ"א), עמ' 293-304; שזאן, שלש נשותיו; ט' אילן, "אשת טיניוס רופוס ורבי עקיבא", מסכת, ג (תשס"ה), עמ' 103-112.

הלכה ונישאה לו [לרבי עקיבא]. בחורף היו ישנים במתבן, היה מוציא לה את התבן משערותיה... בא אליה הנביא, נדמה להם כאדם ודפק על הדלת, אמר להם: תנו לי מעט תבן, שילדה אשתי ואין לי דבר להשכיבה עליו. אמר לה רבי עקיבא לאשתו: ראי איש שאפילו תבן אין לו.

עוניו של רבי עקיבא בתקופה זו הפך לסמל. לעומת המסורת הבבלית הרואה בהלל את הדוגמה והסמל המחייב של עוני קיצוני שאינו מונע את האדם מללמוד תורה (יומא לה ע"ב), המסורת הארץ-ישראלית רואה בעניו של רבי עקיבא דוגמה מחייבת זו:

עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדן, שאם אומרים להם מפני מה לא למדתם תורה, והם אומרים מפני שעניים היינו, אומרים להם: והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה (אבות דרבי נתן נוסח א, פרק 1).

כאשר גרו במתבן בעוני ובחוסר כול אמר רבי עקיבא לאשתו:

אי הואי לי רמינא ליך ירושלים דדהבא (נדרים נ ע"א)
תרגום: אם היה לי, הייתי נותן לך עטרה של ירושלים של זהב.

ואכן ברבות הימים התעשר רבי עקיבא ונתן לאשתו אותו תכשיט של ירושלים של זהב:

אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדוטין ובעיר של זהב (אבות דרבי נתן נוסח א, פרק 1).¹⁴

ממגורים במתבן בעוני ובחוסר כול הגיע רבי עקיבא לעושר בלתי מצוי. עושר זה היה כל כך גדול עד שהגמרא נצרכת לתיאור שישה אירועים שונים שהביאו עליו הון כה רב (נדרים נ ע"א-ע"ב).¹⁵

14 ראה גם שבת נט ע"א-ע"ב וירושלמי שבת פרק 1 הלכה א. על זיהויו של התכשיט "ירושלים של זהב" המוזכר גם במשנה (שבת 1, א) ראה: S.M. Paul, "Jerusalem of Gold – A Song and an Ancient Crown", *Biblical Archaeology Review*, III (4) (1977), pp. 38–40.

15 שתי נקודות דמיון נוספות שנראות פחות מהותיות הן: א. הדמיון החיצוני בין יעקב שהיה "איש חלק" (בראשית כז, יא) לבין רבי עקיבא שעליו אמר בן עזאי, שהיה תלמיד-חבר שלו (בבא בתרא קנח ע"ב), "כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה" (בכורות נח ע"א, ועיין רש"י). ולא עוד אלא שרש"י מזהה את התנא רבי יהושע בן קרחה כבנו של רבי עקיבא שנקרא על שם מראהו "קרחה" (שבועות 1 ע"א ד"ה "יהושע בנו של רבי עקיבא"), אך ראה תוספות שבת קנ ע"א המסתייגים מזהו זה. ב. בנו הנבחר של יעקב היה יוסף, ואביו של רבי עקיבא היה יוסף (ברכות סג ע"א ועוד). שני יוסף אלו חיו בין נכרים. יוסף בן יעקב הורד מצרימה, היה בכית פוטיפר המצרי, כללא המצרי, ואחר כך היה לשליט המצרים. לגבי זהותו של יוסף אבי רבי עקיבא אין בידינו מקורות משל חז"ל, אולם הרמב"ם כותב שיוסף אביו של רבי עקיבא היה גר: "רבי עקיבא בן יוסף... ויוסף אביו גר צדק היה" (רמב"ם, הקדמה למשנה תורה). מקור דברי הרמב"ם כנראה בגרסה קדומה לגמרא סנהדרין צו ע"ב, המובאת בדקדוקי סופרים שם (עמ' קמב הערה ק) – "מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים, ומאי ניהו? ר' עקיבא". ואולי מקור דברי הרמב"ם הנו בגמרא המתארת חיפוש נשיא מחליף לרבן גמליאל ביבנה, שם נדחתה הצעת מועמדותו של רבי עקיבא בנימוק "דלית ליה זכות אבות" (=שאיין לו זכות אבות, ברכות כז ע"ב), תיאור היכול להתאים למי שלא זכה בילדותו ללמוד תורה, אך יכול גם להתאים למי שאביו היה גר. ראה עוד על מקור דברי הרמב"ם: היימן, תולדות תנאים ואמוראים, עמ' 30–29.

ב. שנים עשר אלף זוגות תלמידים

ממד ההמשך בחייהם של יעקב אבינו ושל רבי עקיבא בנוי בתבנית זהה המורכבת מחמישה מרכיבים: שנים עשר ממשיכים, מערכת יחסים מתוחה בתוך קבוצת השנים עשר, מוות (מטפורי או ריאלי) בעקבות מערכת יחסים זו, תחייה, ולבסוף - גלות.

נישואיו של יעקב הניבו שנים עשר בנים. נישואיו של רבי עקיבא, אשר בעקבותיהם הלך ללמוד תורה, הניבו אף הם שנים עשר - שנים עשר אלף תלמידים, ואחר כך עוד שנים עשר אלף תלמידים. המדרש מקפיד להשאיר את מניינם של תלמידי רבי עקיבא שנים עשר אלף, וגם משהוכפל מספרם הם נספרים כשנים עשר אלף זוגות תלמידים:

"שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא" (יבמות סב ע"ב).¹⁶

הן שנים עשר בניו של יעקב והן שנים עשר אלף זוגות תלמידיו של רבי עקיבא לא הצטיינו ביחסי אחווה ביניהם. יוסף הביא את דיבתם הרעה של האחים אל אביו, האחים שנאו אותו, יוסף חלם חלומות שפורשו כניסיון התנשאות על אחיו וגרמו להגברת השנאה, האחים רצו להרגו, המירו את תכנית הרצח להשלכה לבור, אחר כך מכרוהו, ולבסוף הציגו מצג שווא לאביהם כאילו יוסף נטרף ואיננו. כך חשב יעקב במשך שנים ארוכות שבנו יוסף מת - "וַיֹּאמֶר כְּתֹנֶת בְּנֵי חַיָּה רָעָה אֶכְלְתֶּהוּ טָרֶף טָרֶף יוֹסֵף: וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׂמֹלֶתוֹ וַיִּשֶׂם שָׁק בְּמִתְנֵיוֹ וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנֵי יָמִים רַבִּים... וַיִּמְאֵן לְהִתְנַחֵם וַיֹּאמֶר כִּי אֶרְדֵּ אֶל בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה" (בראשית לו, לג-לה). בעקבות המפגש של האחים עם המושל בארץ מצרים אשר כלא את שמעון וציווה להביא אליו גם את בנימין, חש יעקב שעוד ועוד מבניו עומדים בסכנה - "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם יַעֲקֹב אֲבִיהֶם אֲנִי שְׂפֹלְתָם יוֹסֵף אֵינְנוּ וְשָׁמְעוֹן אֵינְנוּ וְאֵת בְּנֵימִן תִּקְחוּ עָלַי הֲיִי כְלָנָה... לֹא יֵרֵד בְּנֵי עִמְכֶם כִּי אֲחִיו מֵת וְהוּא לְבָדוֹ נִשְׁאָר וּקְרָאֵהוּ אֶסוֹן בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָּהּ וְהוֹרְדְתֶם אֶת שִׁיבְתִי בְּיָגוֹן שְׂאֵלָה" (בראשית מב, לו-לח). רק לאחר עשרים ושתיים שנים, לאחר שלא האמין עוד שיראה אי פעם את בנו האהוב, התברר ליעקב שיוסף בנו חי, ומתחושת "כִּי אֶרְדֵּ אֶל בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה" (בראשית לו, לה) - חייתה נפשו: "וַיִּרָא אֶת הָעֵגְלוֹת אֲשֶׁר שָׁלַח יוֹסֵף לְשֵׂאת אֹתוֹ וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה, כז). גם בקרב שנים עשר אלף זוגות תלמידיו של רבי עקיבא היו היחסים הפנימיים עכורים, והתוצאה הייתה הפעם - מוות:

שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת ועד אנטיפטרים וכולהון מתו בפרק אחד. למה? שהיתה עיניהם צרה אלו באלו (בראשית רבה סא, א).

אך רבי עקיבא שראה במות כל תלמידיו התמוטטות מפעל חייו, קם והתחיל הכול מהתחלה:

רבי עקיבא אומר: למד תורה בילדותו - ילמד תורה בזנותו, היו לו תלמידים בילדותו - יהיו לו תלמידים בזנותו... אמרו: שנים עשר אלף זוגים תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת עד אנטיפרס, וכולן מתו בפרק אחד, מפני שלא נהגו כבוד זה לזה. והיה העולם שמם, עד שבא רבי עקיבא אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם: רבי מאיר ורבי יהודה ורבי יוסי ורבי שמעון ורבי אלעזר בן שמוע. והם

16 מספר זה של שנים עשר אלף זוגות תלמידי רבי עקיבא מופיע גם ביבמות סב ע"ב, ועל פי שאר המקורות - שנים עשר אלף או כפולות שונות של שנים עשר אלף: שנים עשר אלף בקהלת רבה יא, א, עשרים וארבעה אלף בכתובות סג ע"א ועשרים וארבעה אלף זוגות בנדרים נ ע"א.

הם העמידו תורה אותה שעה (יבמות סב ע"ב).

במדרש אחר מצינו את רבי עקיבא עצמו מתאר את מות תלמידיו, אולי אף מקונן עליהם, ויחד עם זאת מתאר מיד גם את התקומה הגדולה שהייתה לתורה עם מעט תלמידיו השניים:

רבי עקיבא אומר שנים עשר אלפים תלמידים היו לי מגבת ועד אנטיפרס וכולן מתו בחיי בין פסח לעצרת ובסוף העמידו לי שבעה ואלו הן: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבי מאיר ורבי יוסי ורבי שמעון בן יוחאי ורבי אליעזר בנו של רבי יוסף הגלילי ורבי יוחנן הסנדלר. אמר להם הראשונים לא מתו אלא מפני שהייתה עיניהם צרה בתורה זה לזה, אתם לא תהיו כן. מיד עמדו ומלאו כל ארץ ישראל תורה (קהלת רבה יא, א).

תלמידיו השניים של רבי עקיבא, רבי יהודה, רבי נחמיה, רבי מאיר ורבי שמעון בר יוחאי, אשר מילאו את הארץ תורה, הם עמוד התווך של התורה שבעל פה, הם שכנו מחדש את התורה לאחר שכמעט והתמוטטה כליל עם מותם של כל תלמידי רבי עקיבא:

סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא (סנהדרין פו ע"א).

תרגום: סתם משנתנו – רבי מאיר, סתם תוספתא – רבי נחמיה, סתם ספרא – רבי יהודה, סתם ספרי – רבי שמעון, וכולם על פי שיטתו של רבי עקיבא.

רבי עקיבא שאמר "ואהבת לרעך כמוך זה כלל גדול בתורה" (ירושלמי נדרים פרק ט הלכה ד) – דווקא הוא זה שתלמידיו מתו מחמת שלא נהגו כראוי זה בזה. אין לדעת אם מחמת אותו מעשה למד רבי עקיבא שאהבת הרע היא הכלל הגדול שבתורה, או שמא גם לתלמידיו הראשונים היה מלמד כך, ולא למדו ממנו כראוי, ונכשלו במצווה זו אף על פי שרבים לימדם שאהבת הרע היא הכלל הגדול שבתורה.

בימיו של רבי עקיבא פרץ מרד בר כוכבא נגד הרומאים, ורבי עקיבא צידד במרד. רבי עקיבא אף ראה את בר כוכבא שהנהיג את המרד נגד הרומאים כמשיח, אף שהיו מבני דורו שהתנגדו לו, לרבי עקיבא, בנושא זה:

ר' עקיבא היה דורש "דרך מוכב מיעקב" (במדבר כד, יז) – דרך כוזבא מיעקב. ר' עקיבא כד הוה חמי בר כוזבא הוה אמר דין הוא מלכא משיחא. אמר לו ר' יוחנן בן תורתא: עקיבא יעלו עשבים בלחיך ועדיין בן דוד לא יבא (ירושלמי תענית פרק ד הלכה ה).

תרגום: רבי עקיבא, כאשר היה רואה את בר כוזבא, היה אומר: זהו מלך המשיח...

הרמב"ם כותב בהלכות מלכים את הסימנים לזיהוי המשיח, ובאופן ציורי או כאלו מתאר את רבי עקיבא בנושא כליו של בר כוכבא:

רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא המלך, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעוונות, כיון שנהרג נודע להם שאינו (רמב"ם, הלכות מלכים יא, ג).

הרב ישראל ליפשיץ, בפירושו "תפארת ישראל", מפרש על סמך דברי הירושלמי והרמב"ם משנה במסכת נגעים כמתארת את רבי עקיבא ותנאים אחרים בני דורו ההולכים עם בר כוכבא למלחמתו ברומאים. ואלו דברי המשנה:

אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבן גמליאל ואת רבי יהושע הולכין לגדוד: בתוך הסגירו מה הוא? אמרו לי: לא שמענו (נגעים ז, ד).

דיון זה על התולש את סימני הצרעת בימי הסגרו אינו נעשה בתוך בית המדרש אלא בהליכתם של רבן גמליאל, רבי יהושע ורבי עקיבא לגדוד. כמה גרסאות למושג "גדוד" במשנה - נדוד או גדוד או גודד. הרמב"ם, ובעקבותיו הברנטורא, גורסים "הולכין לנדוד", ומפרשים ש"נדוד" הוא שם מקום. ה"תפארת ישראל" גורס "גדוד" ומפרש שהכוונה היא לגדוד צבאי של לוחמי בר כוכבא, ואלו דבריו:

אי "גדוד" גרסינו, ודאי שם מקום הוא... אבל אי גרסינו "לגדוד", וכיש ספרים, נ"ל דהיינו בהלכם למלחמה במלחמת בן כוזיבא שהיה בימים נ"ב שנה אחר החורבן, והיה רבי עקיבא נושא כליו של בן כוזיבא הנ"ל, וכשראה רבי עקיבא את בן כוזיבא אמר: דין הוא מלכא משיחא.

על פי פירוש זה במשנה מתוארת כאן הליכתו של רבי עקיבא עם גדוד לוחמיו של בר כוכבא. ומסיים ה"תפארת ישראל" את פירושו למשנה כך:

ואם כך הוא, וודאי קא משמע לן טובא דאפילו בעת צאתם לקראת נשק, ונפשם בכפם תמיד, אפילו הכי היה לבם קשור בהקב"ה ותורתו כשלהבת בגחלת. תרגום: ואם כך הוא, ודאי משמיעה לנו המשנה עוד שאפילו בעת צאתם לקראת נשק, ונפשם בכפם תמיד, אפילו אז היה לבם קשור בהקב"ה ותורתו כשלהבת בגחלת.

בגמרא נאמר שמותם של תלמידי רבי עקיבא היה כתוצאה מאסכרה: "כולם מתו מיתה רעה. מאי היא? אמר רב נחמן: אסכרה" (יבמות סב ע"ב). האסכרה מזוהה עם מחלת הדיפתריה - מחלה זיהומית מדבקת הפוגעת במערכת הנשימה ויכולה לגרום לחנק ולמוות.

יחד עם זאת קיימות השערות שתמיכתו של רבי עקיבא בבר כוכבא כללה גם השתתפות פעילה של תלמידיו במרד, ומותם של שנים עשר אלף זוגות תלמידי רבי עקיבא היה בקרבות אלו וכתוצאה מקרבות אלו.¹⁷ השערות אלו מסתמכות בין השאר גם על איגרת רב שרירא גאון שבה נאמר שמותם של תלמידי רבי עקיבא היה ב"שמדא", מונח המתפרש כהרג על ידי הרומאים, אם כעונש על אי ציות לגזרות ואם כמוות במלחמה נגדם.¹⁸

17 כך משער אהרן אופנהיימר במאמרו "מרד בר-כוכבא", בתוך: צ' ברוס ואחרים (עורכים), ארץ-ישראל מחורבן בית שני ועד הכיבוש המוסלמי, א, ירושלים תשמ"ב, עמ' 40-74. לעומתו טוען גדליה אלון בספרו תולדות היהודים בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ב, תל אביב תשל"ו, עמ' 42-43, שאין בסיס להשערה זו, וראה סיכום דיון זה במאמרו של אברהם אופיר שמש, "קשה שבכולן - אסכרה: הדיפתריה כמחלה קדושה וכעונש טליוני בספרות המשנה והתלמוד", JSIJ, 10 (2012), עמ' 71-93 (במדרשת: www.biu.ac.il/js/JSIJ/10-2012/Shemesh.pdf).

18 ראה לדוגמה את פירוש הרב עדין שטיינולץ לגמרא זו: "מתוך דברי הגמרא נראה כי תלמידיו הרבים של ר' עקיבא מתו כולם במגפה, אולם רב שרירא גאון באגרתו ההיסטורית מסביר כי היה זה 'שמדא' - גזירת המלכות או מלחמה שגרמו למיתתם. מדברים אלה נראה כי המדובר הוא במרד בר כוכבא, שר' עקיבא תמך בו בהתלהבות רבה. מסתבר כי תלמידיו ר' עקיבא נמנו עם חיליו של בר כוכבא, ועם דיכוי המרד שנעשה באכזריות, מתוך שפיות דם רבה,

הגמרא (שבת לג ע"א-ע"ב) אומרת שאסכרה באה כעונש על לשון הרע. ייתכן שהאסכרה הפכה בגמרא זו למונח סמלי המתאר את המוות שבא על תלמידי רבי עקיבא כעונש על שלא נהגו כבוד זה בזה, ואיננה תיאור רפואי גרידא של נסיבות מותם.¹⁹ כך הגמרא מתארת סיבתיות כפולה, גלויה ונסתרת, למוותם של תלמידי רבי עקיבא - הסיבה הרוחנית למוותם הייתה התנהגותם המוסרית זה לזה, והסיבה הישירה למוותם הייתה כישלון מרד בר כוכבא, שאולי נבע אף הוא, כמו חורבן בית שני, מסיבה זו של יחסי אנוש גרועים בשדה הקרב ומחוץ לשדה הקרב.

חוסר האחוה בין השנים עשר הביא לגלות - גלות מצרים מחד גיסא, וגלות אלפיים שנה מאידך גיסא - שתי גלויותיו הגדולות של עם ישראל. גלות מצרים החלה משירדו יעקב ובניו בעקבות יוסף למצרים. גלות האלפיים לא החלה מיד עם חורבן בית שני, שכן עם החורבן נשאר רובו של עם ישראל בארצו. הגלות החלה באופן מעשי בעקבות כישלון מרד בר כוכבא, כשישים שנה לאחר חורבן בית המקדש. "כחל מִכְּכָה עַל בְּנֵיהֶם מֵאֲנָה לְהַנְחִיחֵם עַל בְּנֵיהֶם כִּי אֵינָנו" (ירמיהו לא, יד), מזה, ורחל, אמם הרוחנית של תלמידי רבי עקיבא, שכן "שלי ושלכם שלה הוא" (כתובת סג ע"א ונדרים ג ע"א), המבכה, כנראה, אף היא על בניה כי אינם, מזה.

חלקו של רבי עקיבא במרד בר כוכבא נגד הרומאים הנו פיתוח של פרשת המאבק שבין יעקב ועשו. שלוש פרשות בספר בראשית מוקדשות למאבק יעקב ועשו - פרשות "תולדות", "ויצא" ו"וישלח". הבכורה, הברכות, היציאה חרנה, המאבק עם המלאך, ההיערכות למפגש עם עשו, המפגש, הפרידה - כל אלו פרשיות ופרקים במאבקם זה של יעקב ועשו. חז"ל רואים בעשו את אבי רומי ומקבילים בין יחסי יעקב ועשו לבין יחסי ישראל ורומי.²⁰ ראש וראשון מבין התנאים אשר היו בעימות רוחני ולאומי עם הרומאים, והיחיד שאף תנהיג עימות זה - היה רבי עקיבא. יעקב אבינו ירא היה מעשו "פֶן יָבֹא וְהִכְנִי אִם עַל בְּנֵים" (בראשית לב, יב), אך הצליח להציל את בני משפחתו באמצעות דורון, תפילה ומלחמה. בניו-תלמידיו של רבי עקיבא לחמו בבני בניו של עשו אך נהרגו בידיהם, ומאוחר יותר נהרג בידיהם גם רבי עקיבא עצמו.

ג. קריאת שמע

המדרש מספר על שתי פעמים שבהן קרא יעקב "שמע ישראל". יעקב קרא קריאת שמע בשעה שנפגש עם יוסף - "ולמה לא נשק יעקב ליוסף? לפי שהיה קורא באותה שעה בקריאת שמע" (מדרש אגדה בובר לבראשית כו, כט). ליעקב אף חלק בעיצוב נוסח קריאת שמע עד היום, ועל אופן אמירתה:

"ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם" (בראשית מט, א). ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה. אמר: "שמא חס ושלום יש במיטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו?" אמרו לו בניו: "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד". אמרו: "כשם שאין בלבך אלא אחד - כך אין בלבנו אלא אחד". באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד". אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו - לא אמרו משה רבינו, לא נאמרוהו - אמרו יעקב. התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי (פסחים נו ע"א).

הושמדו גם הם".

19 כך מניח חיים ליכט במאמרו "על מותם של תלמידי רבי עקיבא", טורא, א (תשמ"ט), עמ' 119-134.

20 "זרח משעיר למו - זה לשון רומי" (ספרי דברים שמג), ועוד.

רבי עקיבא קרא קריאת שמע בחייו ובמותו. בחייו קרא קריאת שמע אף בשעת סכנה: "אמר רבי מאיר: פעם אחת היינו יושבין בבית המדרש לפני רבי עקיבא והיינו קורין את שמע ולא היינו משמיעין לאזנינו מפני קסדור אחד שהיה עומד על הפתח" (תוספתא ברכות ב, יג). כמו יעקב, שאירוע גורלי בחייו אירע בשעת קריאת שמע, ולמרות זאת לא פסק מלקרוא שמע, כך היה לו לרבי עקיבא. ולעומת יעקב שאמר את קריאת שמע בחייו ועיצב את אופי קריאת שמע לדורות, עיצב רבי עקיבא את המוות על קידוש השם עם קריאת שמע על השפתיים:

בשעה שהוציאו את רבי עקיבא להריגה זמן קריאת שמע היה, והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל, והיה מקבל עליו עול מלכות שמים. אמרו לו תלמידיו: "רבינו, עד כאן?" אמר להם: "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך – אפילו נוטל את נשמתך, אמרתי: מתי יבא לידי ואקיימנו, ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו?" היה מאריך באחד עד שיצתה נשמתו באחד. יצתה בת קול ואמרה: "אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד" (ברכות סא ע"ב).

ד. בכי וצחוק

על רקע הצדדים השווים של שני גדולי עולם אלו, יש לתת את הדעת גם להבדלים שביניהם, ולמשמעות הבדלים אלו בעיצוב דמויותיהם.

אחד ההבדלים הבולטים בין יעקב לרבי עקיבא הנו הבכי מול השחוק. יעקב בוכה ורבי עקיבא בוכה וגם שוחק.

בשני האירועים המשמחים ביותר בחייו – יעקב בוכה. הוא בוכה כשהוא נפגש לראשונה עם רחל – "וישק יעקב לרחל וישא את קלו ויבך" (בראשית כט, יא), ושוב הוא בוכה בפגישתו המחודשת עם יוסף לאחר שנות ניתוק ארוכות שבהן חשבו למת – "ויפל על צנאיו ויבך על צנאיו עוד" (בראשית מו, כט). בשני המקרים הבכי איננו מובן, כי מדובר באירוע משמח. אלא שבשני המקרים יש לראות את הבכי כביטוי לראייה מורכבת של המציאות – ראיית העתיד הקודר הטמון דווקא באותם רגעים שהמציאות מאירה בהם את פניה.

את בכיו של יעקב במפגש עם רחל מסבירים חז"ל – "למה בכה? שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה" (בראשית רבה ע, יב). מבעד לשמחה ולאוושר יעקב רואה בעיני רוחו גם את פניו הפחות שוחקות של אותו עתיד הנובע מן ההווה הקורן כל כך.

בכיו של יעקב בפגישתו עם יוסף הנו כה מפתיע עד שרש"י אינו יכול לקבלו, ומכיוון שהבכי הנו בלשון יחיד וברור שרק אחד מן השניים הוא שבכה ויש לפרש אם היה זה יעקב או יוסף, ומכיוון שנושאי כל הפעלים בפסוק הם יוסף, ומכיוון שרק בפסוק הבא הכתוב מזכיר שוב את שמו של יעקב, רש"י מחיל את הבכי על יוסף: "אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו, ואמרו רבותינו שהיה קורא קריאת שמע". אולם הרמב"ן חולק על רש"י ומפרש שיעקב הוא שבכה, והוא מסביר זאת מבחינה פסיכולוגית – "נפל אביו על צוארו ובכה עליו עוד, כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו... ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה, אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר האוש והאבל, או הבן הבכור המולך". הרמב"ן מסביר בכי זה ככבי של התרגשות, בכי המהווה ביטוי ופורקן לשמחה שאין הלב יכול להכילה. ניתן לראות גם את בכיו זה של יעקב ככבי שנובע מראיית המכלול. יעקב רואה את העתיד הקשה דווקא בתוך ומתוך

הרגע המאושר ביותר, וכפי שהמדרש מפרש את בכיו של בנימין על צווארי יוסף – "ראה שמשכן שילה עתיד להעשות בחלקו של יוסף ועתיד ליחבר".

גם רבי עקיבא בוכה. בהגיעו לפסוקים שניתן לראות בהם את הארת פניו של הקב"ה אלינו בנושאי שכר ועונש – היה רבי עקיבא שוחק (מדרש תהילים פרק טו), אך בהגיעו לפסוקים אשר מהם היה לומד את חובת ההשתדלות האין-סופית אשר על האדם להשקיע בקיום מצוות – היה בוכה (קידושין פא ע"ב; סנהדרין סה ע"ב),²¹ וכן היה בוכה בהגיעו לפסוקים המגלים את עצמת הרזים הטמונים בשיר השירים.²² מבכיו של רבי עקיבא בקריאת פסוקי שיר השירים אף נלמדה הלכה לגבי בכי בשבת. הרמ"א מתיר לבכות בשבת בתנאים מסוימים (שו"ע או"ח רפח, ב), ועל דברי הרמ"א הללו כותב הט"ז (ס"ק ב): "דאיתא באגדה שמצאו תלמידיו של רבי עקיבא שהיה בוכה בשבת ואמר עונג יש לי. ונ"ל דהיינו שמרוב דבקותו בהקב"ה זולג"י עיניו דמעו' שכן מצינו ברבי עקיבא בזהר חדש שהיה בוכה מאוד באמרו שיר השירים כאשר ידע היכן הדברים מגיעים".

לעומת בכיו של יעקב בעת שראוי היה לכאורה רק לשחוק, רבי עקיבא שוחק במקום שראוי היה לכאורה רק לבכות – הוא שוחק בשעה שרבי אליעזר רבו נוטה למות, כי מבין מתוך הצער שבו נתון רבו שלא כילה את שכרו בעולם הזה (סנהדרין קא ע"א); הוא שוחק בשעה שהוא שומע את קול המונה של רומי (מכות כד ע"א-ב), והוא שוחק בשעה שהוא רואה שועל יוצא מבית קודשי הקודשים (מכות כד ע"ב). מתוך אבלות עמוקה וצער רב על חורבן הבית, על גלות ישראל, על סילוק השכינה ועל חילול השם הנורא – הגיע רבי עקיבא לשחוק, כי ראה בתוך החורבן הנורא את הגאולה העתידה. ולא רק הוא שחק, אלא גם חבריו שבכו זכו להתעלות יחד עמו – "עקיבא, ניהמתנו! עקיבא, ניהמתנו!" (שם).

יעקב ורבי עקיבא מלמדים אותנו שניהם להכיר את פניה המורכבים של המציאות. יעקב שעומד בתחילת הדרך המובטחת, כשהוא מלווה בברכות שמים מעל, הוא הרואה מעל למציאות העכשווית את העתיד המאיים על ביתו ועל בית ישראל. רבי עקיבא שחי בתקופת החורבן מתעלה מעל הנוראות שראות עיניו, ורואה בתוך החורבן את אותותיה של הגאולה המיוחלת.²³

21 יש לציין שמצינו תנאים ואמורים נוספים שבכו כשהגיעו לפסוקים מסוימים, וראה בעיקר חגיגה ד ע"ב – ה ע"א.

22 כד מטא להאי פסוקא 'סמכוני באשיות רפדוני בתפוחים כי חולת אהבה אני' (שיר השירים ב, ה) לא יכיל למסבל רבי עקיבא וארים קליה בבכיתא וגעי ולא הוה ממלל מדחילו דשכינתא דהות תמן אורי ליה כל עמיקתא ורזין עלאין דהוה ביה בשיר השירים" (זוהר, מדרש הנעלם, פרשת וירא).

23 בסיפור חייו של יעקב הגאולה מנצנצת יותר מפעם אחת. המאבק עם המלאך התרחש "עד עלות השחר" (בראשית לב, כה); יעקב המשיך והלך "מהלאה למגדל עדר" (בראשית לה, כא), וכפי שמתרגם שם תרגום יונתן – "מן להלא למגדלא דעדר אתרא דמתמן עתיד דאתגלי מלכא משיחא בסוף יומיא" (=הלאה למגדל עדר, מקום שמשם עתיד להתגלות המלך המשיח בסוף הימים). בסוף ימיו יעקב מבקש לגלות לבניו את אשר יקרה אותם באחרית הימים: "וְיִקְרָא יַעֲקֹב אֶל בְּנָיו וַיֹּאמֶר הֲאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֵת אֲשֶׁר יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (בראשית מט, א), "ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה" (פסחים נו ע"א). מקומה של הגאולה במסכת חייו של רבי עקיבא משמעותי ביותר. הוא רואה, כאמור, בבר כוכבא את המלך המשיח, ואולי לא במקרה דרש עליו דווקא את הפסוק "דרך כוכב מיעקב" (במדבר כד, יז; ירושלמי, תענית פרק ד הלכה ה). רבי עקיבא הוא זה המנסח את ברכת הגאולה בליל הסדר (משנה פסחים י, 1). שלא כרבי טרפון אשר אמר לברך "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים" – על גאולת מצרים, תבע רבי עקיבא לברך עם גאולת מצרים גם על הגאולה העתידה: "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום, שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך, ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים". לאחר כישלון מרד בר כוכבא התברר כי הגלות הופכת למצב שלא יתבטל במהרה כגלות בבל אחר חורבן בית ראשון, ואולי בשל כך תיקן רבי עקיבא לברך גם על הגאולה העתידה.

אחרית דבר

נקודות ההשקה בין חייהם של יעקב ושל רבי עקיבא הן הן הערכים היסודיים של היהדות – משפחה, לימוד תורה, יחסים שבין אדם לחברו, ארץ ישראל, עם ישראל, גאולה, אמונה בהשגחה. התורה והמדרש תיארו בחייהם של יעקב ואביו ושל רבי עקיבא את הנקודות המרכזיות של החיים שלנו כיחידים וכעם. ניתן לומר זאת אחרת: על פי סיפורי יסוד אלו (וסיפורים אחרים הדומים להם) בתורה ובספרות חז"ל אנו מעצבים את ערכי התרבות שלנו, את עולם היהדות שלנו.

אך מה משמעות ההשוואה בין סיפור חייו של רבי עקיבא לבין סיפור חייו של יעקב? יעקב הנו האב השלישי, מייסד עם ישראל. בשנים עשר ילדיו החלה להתגשם ברכת ריבוי הזרע, והוא הנו האב הראשון שכל ילדיו הנם חלק מעם ישראל.

משה רבנו ראה ברבי עקיבא את הדמות שראויה הייתה התורה להינתן על ידה (מנחות כט ע"ב). משלא ניתנה תורה שבכתב על ידו, היה רבי עקיבא למייסד התורה שבעל פה: "סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא" (סנהדרין פו ע"א). כל הספרות התנאית הנה משל תלמידיו המובהקים של רבי עקיבא ומתורתו (יבמות סב ע"ב). יעקב הנו מעצב דמותו הלאומית של עם ישראל, ורבי עקיבא הנו מעצב דמותו הרוחנית. דומה כי כל מה שאירע ליעקב במישור המשפחתי, שהנו הבסיס להקמת עם ישראל, אירע לרבי עקיבא במישור לימוד התורה.

בצד באר מים ואבן מוצא יעקב את זיווגו ובונה את משפחתו. בצד באר מים ואבן מוצא רבי עקיבא את דרכו אל לימוד התורה. לכן תהיה עם יעקב ליד הבאר אשתו לעתיד, בעוד שרבי עקיבא יצא ללימוד תורה כתוצאה מההתגלות ליד באר המים והאבן.

הדרתו של יעקב בידי חותנו הייתה מסיבה משפחתית: "לא יעשה בן במקומו לתת הצעירה לפני הקבירה" (בראשית כט, כו); הדרתו של עקיבא בידי חותנו הייתה על רקע בורותו בתורה. כאשר כלבא שבוע מבקש להתיר את נדרו הוא ניגש לרבי עקיבא, בלי לדעת שזהו חתנו. רבי עקיבא שואלו "אדעתא דגברא רבה מי נדרת?" (כתובות סג ע"א), לו ידעת שהוא אדם גדול, האם היית נודר? ועונה לו כלבא שבוע – "אפילו פרק אחד ואפילו הלכה אחת". אי ידיעתו של עקיבא אפילו פרק אחד ואפילו הלכה אחת היא שהביאה את כלבא שבוע להתנגד בחריפות שכזו לנישואין אלו.

עבודתו של יעקב בשני פרקי זמן ארוכים וזהים לשם הנישואין מתחלפת בלימודו של רבי עקיבא בשני פרקי זמן ארוכים וזהים, ושנים עשר בני יעקב הופכים לשנים עשר אלף זוגות תלמידים של רבי עקיבא. אולם הבית הפרטי והלאומי של יעקב כמעט מתמוטט על רקע היחסים הקשים שבין שנים עשר האחים. גם מפעלו של רבי עקיבא כמעט מתמוטט כאשר שנים עשר אלף זוגות תלמידים אינם נוהגים כבוד זה בזה, ולכן הם מתים. הכישלונות הקשים במישור שבין אדם לחברו מובילים לגלות. הן רבי עקיבא והן יעקב עומדים בפתחה של גלות ארוכה. שניהם עלולים לאבד את כל אשר עמלו למענו. אך בית ישראל שרד בגלות וגם תורת ישראל שרדה בגלות הקשה הודות למפעלם של שני אישים אלו, ופרשת "שמע ישראל" הפכה מדו-שיח משפחתי טעון ומשמעותי ביותר בביתו של יעקב לאמירה של עם שאינו מומיר את חיי הרוח שלו בשום נכס אחר, אמירה שהנחיל בתורתו ובמותו רבי עקיבא.

ככיו של יעקב על צווארי יוסף עם פתיחת הגלות (בראשית מו, כט) הופך לשחוקו של רבי עקיבא הצופה את הגאולה הרחוקה מבעד לגלות העכשווית (מכות כד ע"ב).

נקווה וניחל ונתפלל לשמוע הרבה משחוק זה – שחוקה של הגאולה המצנצנת ובאה.

*

הקשרים בין יעקב אבינו לבין רבי עקיבא כפי שהם מתגלים בחקר הנגלה באים לידי ביטוי גם בתורת הסוד, כאשר שני מישורים אלו, תורת הנגלה ותורת הסוד, אחוזים ופתוכים זה בזה ומאירים מחדש זה את זה. זוהר מזהה את יעקב ועקיבא, ונקודת המוצא היא שמם:

ידו אוהזת בעקב עשו – דא הוא עקיבא (זוהר פרשת מקץ).

וכן הרב חיים ויטאל:

שאותיות עקיבא הם אותיות יעקב... חזר ונתגלגל ברבי עקיבא (ליקוטי הש"ס, ברכות ס"א).

הרב חיים ויטאל ממשיך ומשווה בין יעקב אבינו לרבי עקיבא בנקודות שונות בחייהם, הקבלות המבוטאות במונח הקבלי "גלגול":

בגלגול רבי עקיבא, כי בעקיבא יש אותיות יעקב... וכמו שיעקב נתעשר על ידי שתי נשיו, כן רבי עקיבא נתעשר ע"י ב' נשיו... והאחת היתה בתו של בן כלבא שבוע, והיא הייתה ניצוץ של רחל, ונקראה גם כן רחל... והנה ידע בחכמתו שאשתו של טורנוסרופס הרשע הייתה ניצוץ של לאה, לכן נשא אותה, ונתעשר כל כך על ידה, כמו יעקב עם רחל ולאח כנוצר (ספר הגלגולים חלק שני, פרק ה דף כא ע"ב).

ובהמשך מובאת גרסה אחרת:

הנה רבי עקיבא דוגמת יעקב אבינו ע"ה, ואותיות יעקב – עקיבא, וכשם שיעקב רועה צאן כך רבי עקיבא, וכשם שיעקב היו לו ב' נשים כן רבי עקיבא. בת כלבא שבוע כנגד רחל, ואשת טורנוסרופס הייתה כנגד לאה (שם).

בהמשך מובאת הקבלה בין קריאת שמע של יעקב במצרים לקריאת שמע של רבי עקיבא במוותו:

והנה רמז שרבי עקיבא היה ניצוץ המשיח, כי אותיות עקיבא אותיות יעקב, כנוצר... כי רבי עקיבא היה נושא כליו של בן כוזיבא... הנה רבי עקיבא אותיות יעקב, והנה יעקב חטא על ששלח את יוסף הצדיק יסוד עולם בלא לויה, וגרם ע"י זה שכמעט ח"ו הפריד את הייחוד. לכן אמרו חז"ל כשראה יעקב את יוסף במצרים היה קורא קריאת שמע, ומייחד את השם לחזור ולזווג מה שהפריד ע"י שליחות יוסף בלא לויה. ועם זה לא הספיק את זה וחזר ונתגלגל ברבי עקיבא, וזהו שאמר "כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה" שהוא מסירת נפשו על קידוש השם עד שבא לידי וכו' וזהו "אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד", פירוש בייחוד, כי חזרה הייחוד של זיווג העליון במיתנתך (שם פרק ח דף כה ע"ב).

בהמשך מובא הסבר לשם עקיבא בן יוסף – על שיסוד ממידותיו של יוסף בן יעקב היה בו, ברבי עקיבא (שם פרק ט דף כו ע"א-ע"ב).

באופן ציורי מושווה עיסוקו הקבלי של רבי עקיבא במעשה מרכבה לסולם יעקב:

כד הוה פתח רבי עקיבא במעשה מרכבה פומיה הוה סיני וקליה הוה סלם דביה מלאכין סלקין ונחתין (זוהר, רעיא מהימנא, פרשת פנחס).

תרגום: כאשר פתח רבי עקיבא במעשה מרכבה, היה פיו כסיני וקולו היה כסולם שבו מלאכים עולים ויורדים.

*

אינני מתיימרת להבין את סודותיהם הקבליים של הזוהר ושל הרב חיים ויטאל. אך אולי זכיתי ובדבריי אלו יש משום הארקה של סודות אלו ממונחים קבליים למונחים מקובלים של הקבלה בין שני יסודות בעם ישראל הבאים לידי ביטוי בדמותו של יעקב אבינו, מחד גיסא, ורבי עקיבא, מאידך גיסא.